

ΠΛΑΤΩΝ Ο ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

Ο Έμερσον στο βιβλίο του *Αντιπροσωπευτικοί Άντρες*, που κυκλοφόρησε στα 1850, συγκέντρωσε έξι όμιλίες του γύρω σε θέματα από το έργο και την προσωπικότητα όρισμένων χαρακτηριστικών για την παγκοσμιότητα τους μεγάλων άντρών. Το βιβλίο περιλαμβάνει τις έξης όμιλίες - δοκίμια: Πλάτων ο φιλόσοφος, Σβέντεμποργκ ο Μυστικιστής, Μονταίνιος ο Διακειμιστής, Σαίξπηρ ο Ποιητής, Ναπολέον ο *Εγκόσμιος* Άνθρωπος και Γκαίτε ο Συγγραφέας. Υπάρχει ακόμα και το εισαγωγικό δοκίμιο *Η Ωφέλεια των Μεγάλων Άντρών*.

Συγκρίνουν συχνά τους *Αντιπροσωπευτικούς Άντρες* του Έμερσον με τους *Ήρωες* του Κάρλαϊλ. Η σύγκριση αποτελεί σφάλμα, γιατί η στάση των δύο συγγραφέων αντίκρου στο πρόβλημα της προσωπικότητας είναι ούσιαστικά διαφορετική. Ο Κάρλαϊλ όρμήθηκε από την πρόθεση να θεοποιήσει όρισμένα άτομα που γίνονται όδηγοί στο «κουτό πλήθος που ακολουθεί» ενώ ο Έμερσον θέλησε να καταδείξει την άρτιότητα με την όποια εκδηλώθηκαν μέσα από έξαιρετικά άτομα οι θεμελιακές τάσεις της Αιώνιας Ψυχής. Το κίνητρα του Κάρλαϊλ ήταν άτομοκεντρικά, ενώ του Έμερσον πνευματικά. Πολλούς απ' τους μελετητές του Έμερσον τους φέρνει σε άμηχανία ή απόφαση του ιδεαλιστή σοφού ν' αφιερώσει ένα δοκίμιο για το Ναπολέοντα, τον «δορυκτόταρα». Άλλά η έξηγήηση είναι πρόδηλη. Ο δυϊσμός του Έμερσον δε μπορούσε ν' άγνοήσει την «ύλική» δύναμη, που μαζί με τις άλλες πνευματικές δυνάμεις κυριαρχούν στο κοσμικό σύμπαν κι εκδηλώνονται μέσα από τα άτομα χρησιμοποιώντας τα ως όργανα για να καταστήσουν φανερή και άπτη την παρουσία τους.

Το δοκίμιο για τον Πλάτωνα έχει τούτη τη σημασία: Άπομακρύνεται από τον σχολαστικισμό με τον όποιο έρμηνεύονταν τον περασμένο αιώνα τα πλατωνικά κείμενα και έπισημαίνει την πληρέστερη στην ιστορία του πνεύματος συνύπαρξη του άνατολικού μυστικισμού και του δυτικού ρασιοναλισμού στη φύση του μεγάλου φιλοσόφου.

ΑΝΑΜΕΣΑ στα γραμμένα από θνητούς βιβλία, η φανατισμένη φιλοφρόνηση του Όμαρ για το Κοράνι, όταν είπε «Κάψτε τώρα τις βιβλιοθήκες· γιατί η σοφία των αιώνων βρίσκεται πια μέσα σε τούτο το βιβλίο», ταιριάζει μονάχα για τις συγγραφές του

Πλάτων. Πραγματικά, τὸ ἔργο του εἶναι τὸ ἀπόσπασμα τῆς σοφίας τῶν λαῶν, τὸ ἀκρογωνιαῖο λιθάρι κάθε σχολῆς καὶ δοξασίας, κι ἡ βρυσομάνα τοῦ λόγου. Εἶναι ἡ πειθαρχία στὴ λογική, στὴν ἀριθμητική, στὸ γούστο, στὴ συμμετρία, στὴν ποίηση, στὴ γλῶσσα, στὴ ρητορική, στὴν ὄντολογία, στὴ συμπεριφορὰ καὶ στὴν ἐμπειρία. Σὲ κανένα ἄλλο ἔργο δὲν ὑπάρχει μιὰ τόσο πλατειὰ θεώρηση τῶν πραγμάτων. Ὅλα ὅσα γράφονται καὶ συζητοῦνται ἀπ' τὴν ἐποχὴ του ὡς σήμερα εἶναι δάνεια ἀπ' τὸν Πλάτωνα. Μεγάλος ὄλεθρος ἡ παρουσία του ἀνάμεσα στὶς πρωτοτυπίες μας. Εἶναι τὸ βουνὸ ἐκεῖνος, κι οἱ σκέψεις μας χαλίκια ποὺ ἀποσπᾶστηκαν ἀπ' τοὺς βράχους του. Εἶναι ἡ Βίβλος τῶν σοφῶν δυὸ χιλιάδες διακόσια χρόνια τώρα· κι οἱ φωτισμένοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ποὺ θέλησαν νὰ ξυπνήσουν τίς νωθρὲς γενιὲς ποὺ διαδέχονταν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη — ἕνας Βοήθιος, ἕνας Ραιμπελαί, ἕνας Ἐρασμος, ἕνας Μπροῦνο, ἕνας Λόκ, ἕνας Ρουσσώ, ἕνας Ἀλφιέρι, ἕνας Κόλριτζ — ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο μαθητὲς τοῦ Πλάτωνα, ποὺ μετέφραζαν στὸ σύγχρονό τους γλωσσικὸ ἰδίωμα τοὺς σοφοὺς στοχασμοὺς του. Ἀκόμα κι οἱ μεγαλοφυῆς παθαίνουσι κάποια μείωση ἀπ' τὴν κακοτυχία ποὺ εἶχαν (πῶς ἀλλιῶς νὰ τὴ χαραχτηρίσω;) νὰ γεννηθοῦν ὕστερα ἀπ' αὐτὸ τὸ οἰκουμενικὸ πνεῦμα. Ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος, ὁ Κοπέρνικος, ὁ Νεύτων, ὁ Μπαῖμε, ὁ Σβέντεμποργκ, ὁ Γκαῖτε εἶναι ὀφειλέτες του καὶ πρέπει ν' ἀναφέρονται ὕστερα ἀπ' αὐτόν. Γιατὶ εἶναι τίμιον νὰ πιστώνεται τὸ ὕψιστον ἀπ' τὰ φιλοσοφικὰ πνεύματα μὲ ὅσα μερικώτερα πρόκυψαν ἀπ' τὰ κείμενα καὶ τὴ διδασκαλία του.

Ὁ Πλάτων εἶναι ἡ φιλοσοφία, κι ἡ φιλοσοφία εἶναι ὁ Πλάτων — μεγαλεῖο τῆς ἀνθρωπότητας ἀλλὰ καὶ καταισχύνη της, ἀφοῦ οὔτε οἱ Ρωμαῖοι οὔτε οἱ Σάξονες κατόρθωσαν νὰ προσθέσουν τὸ παραμικρὸ στὶς ἰδέες του. Δὲν εἶχε γυναίκα καὶ παιδιὰ, μὰ ὅλοι οἱ στοχαστὲς τῶν πολιτισμένων ἔθνῶν εἶναι ἀπόγονοί του κι ἡ ἐσώτατή τους ὑφὴ εἶναι ἐμποτισμένη ἀπ' τὴν πνευματικὴ του κληρονομιά. Πόσους μεγάλους ἄνδρες δὲν στέλνει ἀδιάκοπα ἡ Φύση μὲς ἀπ' τὰ σπλάχνα τοῦ σκότους γιὰ νὰ γίνουν ὁ παδοί του — Πλατωνικοί! — τοὺς Ἀλεξανδρινούς, ἕναν ἀστερισμὸν ἀπὸ ἰδιοφυῆς· τοὺς Ἐλισαβετιανούς, ὅχι κατώτερους ἀπ' τοὺς πρώτους· τὸ Θωμᾶ Μούρ, τὸν Χένρυ Μούρ, τὸν Τζῶν Χέιλς, τὸν Τζῶν Σμίθ, τὸν Βάκωνα, τὸν Ἰερεμία Τέϋλορ, τὸν Ράλφ Κάντουορθ, τὸν Σίντενχαμ, τὸν Θωμᾶ Τέϋλορ, τὸν Μαρσέλιο Φικίνο καὶ τὸν Πίκο ντέλα Μιράντολα. Στὸν Φαίδωνα του ὑπάρχει ὀλόκληρος ὁ Καλδινισμὸς· ὁ Χριστιανισμὸς ὅπως κι ὁ Μωαμεθανισμὸς — εἰδικώτερα αὐτὸς στὸ ἐγκόλπιδόν του τῆς ἠθικῆς, τὸ Ἄχλάκ - ι Τζελάλ — στηρίζουν στὸν πλατωνισμὸν τίς βάσεις τῆς φιλοσοφίας τους. Κι ὁ μυστικισμὸς ἀντλεῖ ὅλο του τὸ περιεχό-

μενο ἀπ' τὴν πλατωνικὴ διδασκαλία. Ὁ πολίτης αὐτὸς μιᾶς ἐλληνικῆς πόλης δὲ διακρίνεται καθόλου γιὰ τὸν τοπικισμό του. Ὁ Βρετανὸς ποὺ τὸν διαβάζει λέει: «σκέφτεται σὰν Ἑγγλέζος!» ὁ Γερμανός: «εἶναι ἕνας ἀληθινὸς Γεύτονας!» κι ὁ Ἴταλός: «πόσο Ρωμαῖος καὶ πόσο Ἑλληνας!» Ὅπως ἡ Ἑλένη τοῦ Μενελάου, σύμφωνα μὲ τὸ θρῦλο, εἶχε μιὰ τόσο οἰκουμενικὴ ὁμορφιά ὥστε σ' αὐτὴν νὰ περιέχονται ὅλοι οἱ τύποι τῶν γυναικῶν, ἔτσι κι ὁ Πλάτων σ' ἕναν ἀναγνώστη ἀπ' τὴ Νέαν Ἀγγλία φαίνεται σὰ νὰ εἶναι Ἀμερικανὸς σοφός. Ἡ πανανθρώπινη φύση του ὑπερνικᾷ τὰ τεχνητὰ σύνορα, τίς ἠπειροὺς καὶ τίς φυλετικὰς διακρίσεις.

Ἡ καθολικότητα αὐτὴ τοῦ Πλάτωνα μᾶς διδάσκει καὶ πῶς ν' ἀποκριθοῦμε στὸ ἐπίμονο ἐρώτημα ποὺ ἀφορᾷ τὰ φημισμένα του ἔργα: ποιά ἀπ' αὐτὰ εἶναι γνήσια καὶ ποιά νόθα. Ὅταν συναντοῦμε κάποιον ποὺ στέκεται ἀρκετὰ σκαλιὰ πιδὸ ψηλὰ ἀπὸ ὄλους τοὺς συγχρόνους του, εἶναι ἀναπόφευχτο νὰ γεννιέται τὸ ζήτημα τί μέρος τοῦ ἔργου του ἄραγε ν' ἀνήκει ἀποκλειστικὰ σ' αὐτὸν καὶ τί στοὺς ἄλλους. Ἔτσι μὲ τὸν Ὅμηρο, μὲ τὸν Πλάτωνα, μὲ τὸν Ραφαήλ, μὲ τὸν Σχίξπηρ. Τοῦτο συμβαίνει ἐπειδὴ οἱ μεγάλοι αὐτοὶ ἄνδρες ὑποβάλλουν σὲ τέτοιο βαθμὸ τοὺς συγχρόνους τους ὥστε νὰ κατορθώνουν αὐτοὶ πράγματα ποὺ ποτὲ δὲ θὰ μπορούσαν μόνοι τους νὰ τὰ κάνουν. Οἱ μεγάλοι ζοῦνε σὲ πολλὰ σώματα καὶ γράφουν, ζωγραφίζουν ἢ ἐνεργοῦν μὲ πολλὰ χέρια· γιὰ τοῦτο ὕστερα ἀπὸ καιρὸ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ διακρίνει κανεὶς ποῖο εἶναι αὐθεντικὸ ἔργο τοῦ δασκάλου καὶ ποῖο τῶν ὀπαδῶν του.

Ὁ Πλάτων, ὅπως καὶ κάθε μέγας, ἀφομοίωσε τὴ γνώση τῆς ἐποχῆς του. Γιατὶ τί ἄλλο εἶναι ἕνας μέγας ἄνδρας παρὰ ἐκεῖνος ποὺ μ' ἐκπληκτικὴ δεκτικότητα ἀναχωνεύει σὰ νὰ εἶναι τροφή, κάθε τέχνη, ἐπιστήμη καὶ γνώση; Τίποτα δὲν ἀγνοεῖ· χρησιμοποιεῖ τὰ πάντα. Κάτι ποὺ δὲ θὰ τὸ ἐπέτρεπε ἡ ἠθικὴ, τὸ ἐπιτρέπει ἡ γνώση. Γιὰ τοῦτο οἱ σύγχρονοί του τὸν κατηγοροῦν γιὰ λογοκλοπὴ. Ἀλλὰ μονάχα ὁ ἐφευρέτης ξέρει τί νὰ δανειστεῖ· κι ὁ κόσμος εὐκόλα ξεχνᾷ τοὺς ἀναρίθμητους ἐργάτες ποὺ βοήθησαν στὸ χτίσιμο ἐνὸς μνημείου καὶ τιμᾷ τὸν ἀρχιτέκτονα. Ὅταν θαυμάζουμε τὸν Πλάτωνα, φαίνεται σὰ νὰ θαυμάζουμε ἀποσπάσματα ἀπ' τὸν Σόλωνα, ἀπ' τὸν Σοφρώνιο κι ἀπ' τὸν Φιλόλαο. Τί σημαίνει; Κάθε βιβλίον εἶναι ἕνα ἀπόσπασμα· κάθε στίχι εἶναι ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ δάσους, τοῦ μεταλλείου καὶ τοῦ λατομείου· καὶ κάθε ἄνθρωπος ἕνα ἀπόσπασμα ὄλων τῶν προγόνων του. Καὶ τοῦτος ὁ ἀπληστος ἐφευρέτης ζήτησε καὶ χρησιμοποίησε τὴ συνεργασία ὄλων τῶν ἐθνῶν.

Ὁ Πλάτων ἀπερρόφησε ὅλη τὴν παιδεία τοῦ καιροῦ του —

τὸν Φιλόλαο, τὸν Τίμαιο, τὸν Ἡράκλειτο, τὸν Παρμενίδη κι ἄλλους τοὺς ἄλλους· ὕστερα τὸν Σωκράτη, τὸ δάσκαλό του· καὶ γιῶθοντας τίς δυνάμεις τοῦ ἱκανές γιὰ μιὰ εὐρύτερη σύνθεση — πέρα ἀπ' τὰ ὡς τὰ τότε ἐπιτεύγματα — ταξίδεψε στὴν Ἰταλία, γιὰ νὰ πάρει καὶ τὴ συνεισφορά τοῦ Πυθαγόρα· πῆγε κατόπι στὴν Αἴγυπτο κι ἴσως ἀκόμα πιὸ βαθιὰ στὴν Ἀνατολή, γιὰ νὰ εἰσαγάγει στὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα τὸ στοιχεῖο ποὺ τοῦ ἔλειπε. Αὐτὸ τὸ πλάτος τῆς θεωρητικῆς του ματιᾶς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μᾶς κάνει νὰ τὸν θεωροῦμε ἀντιπροσωπευτικὸ τύπο τῆς φιλοσοφίας. Λέει, στὴν Πολιτεία του: «Ἐνα τέτοιο πνεῦμα ὀφείλουν νὰ ἔχουν οἱ φιλόσοφοι, ἀλλὰ σπάνια συμβαίνει νὰ παρουσιάζεται με ὅλα του τὰ μέρη σ' ἕναν ἄνθρωπο· συνήθως τὰ διάφορα μέρη τοῦ σκηνώνουν μέσα σὲ διάφορα ἄτομα». «Ὅποιος θέλει νὰ κάνει κάτι καλά, πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ τὸ κοιτάξει ἀπὸ κάποιο ὕψος. Ἐνας φιλόσοφος πρέπει νὰ εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ φιλόσοφος. Ὁ Πλάτων εἶχε μέσα του τὴ δύναμη ἑνὸς ποιητῆ, καθόταν ψηλὰ στὸ θρόνο τῆς ποιητικῆς ἐποπτείας, ὡστόσο (μολονότι ἀμφιβάλλω ἀν τοῦ ἔλειπε τὸ καλύτερο χάρισμα τῆς λυρικῆς ἔκφρασης), δὲν ἔγινε ποιητής, γιατί προτίμησε νὰ χρησιμοποιήσει τὸ ποιητικὸ ὄργανο γιὰ ἕναν ἀπώτερο σκοπό.

Τὰ μεγάλα πνεύματα ἔχουν τίς συντομώτερες βιογραφίες. Κι οἱ πιὸ στενοὶ συγγενεῖς τοὺς ἐλάχιστα ξέρουν γι' αὐτούς. Ζοῦνε στὰ συγγράμματά τους, κι ἔτσι ἡ ζωὴ στὸ σπιτικό τους καὶ στὴν κοινωνία εἶναι κοινὴ καὶ συνηθισμένη. Ἄν θέλετε νὰ μάθετε ποιὸς ἦταν οἱ προτιμήσεις τους, πῶς ἦταν ἡ μορφὴ τους, κοιτάξτε τοὺς φανατικοὺς ἀναγνώστες τους — θὰ τοὺς μοιάζουν χωρὶς ἄλλο. Εἰδικὰ ὁ Πλάτων δὲν ἔχει ἐξωτερικὴ βιογραφία. Ἄν εἶχε ἀγαπημένη, σύζυγο, παιδιά μᾶς εἶναι ἀγνωστο. Ὅλα τὰ ἔκλεισε μέσ' στὸ ἔργο του. Ὅπως τὸ καλὸ τζάκι καλεῖ τὸν καπνὸ, ἔτσι κι ὁ φιλόσοφος μεταλλάζει τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς του σὲ πνευματικὰ δημιουργήματα.

Γεννήθηκε στὰ 427 π. Χ., τὸν καιρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Περικλῆ· εὐπατρίδης ἀπὸ καταγωγή, λέγεται πῶς σὲ νεαρὴ ἡλικία ἔδειξε κλίση γιὰ τὸ στρατιωτικὸ ἐπάγγελμα, μὰ ὅταν γνώρισε τὸ Σωκράτη, στὰ εἴκοσί του χρόνια, παραιτήθηκε μ' εὐκολία ἀπ' τὴν ἐπιδίωξή του, ἔγινε μαθητῆς του κι ἔμεινε κοντὰ του δέκα ὀλόκληρα χρόνια, ὡς τὸ θάνατο τοῦ Δασκάλου. Ὑστερα πῆγε στὰ Μέγαρα, δέχτηκε τίς προσκλήσεις τοῦ Δίωνα καὶ τοῦ Διόνυσου ποὺ τὸν καλοῦσαν στὴν αὐλὴ τῆς Σικελίας καὶ ταξίδεψε ἐκεῖ τρεῖς φορές — ἀν καὶ τὸν περιποιήθηκαν πολὺ παράξενα. Πῆγε καὶ στὴν ἠπειρωτικὴ Ἰταλία· ὕστερα στὴν Αἴγυπτο, ὅπου ἔμεινε πολὺν καιρὸ — ἄλλοι λένε τρία, ἄλλοι δεκατρία χρόνια. Οἱ φῆμες ἀναφέρουν ὅτι πῆγε ὡς τὴ Βαβυλώνα, μὰ τοῦτο

δέν είναι εξακριβωμένο. Όταν γύρισε στην Ἀθήνα, δίδαξε στην Ἀκαδημία και πέθανε γράφοντας, όπως λέει ἡ παράδοση, σὲ ἡλικία ὀγδόντα ἐνὸς χρόνων.

Ἡ βιογραφία ὁμῶς τοῦ Πλάτωνα εἶναι ἐσωτερικὴ. Πρέπει νὰ ἔχει μιὰ δικαιολόγησι ἢ ὑπέρτατη ἀνύψωσι αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῆς ράτσας μας — πῶς γίνεται δηλαδὴ ὥστε ἡ παιδεία μας νὰ εἶναι τόσο συνυφασμένη μὲ τὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητά του· πῶς γίνεται ὥστε οἱ συγγραφές τοῦ Πλάτωνα νὰ ἔχουν ἀπασχολήσει τὴν κάθε «σχολή», τὸν κάθε στοχαστή, τὸν κάθε θρησκευμα, τὸν κάθε ποιητὴ — ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἐβραϊκὴ Βίβλος φυτεύτηκε στὴ νοοτροπία καὶ τὴν καθημερινὴ ζωὴ κάθε Εὐρωπαίου καὶ Ἀμερικανοῦ — καὶ νὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ φιλοσοφήσουμε ἀπὸ κάποια «περιωπὴ» χωρὶς ν' ἀναφερθοῦμε σ' αὐτόν. Στέκεται ἀνάμεσα στὴν ἀλήθεια καὶ στὸ πνεῦμα τοῦ κάθε ἀνθρώπου, καὶ στὴ γλῶσσα καθὼς καὶ στοὺς θεμελιακοὺς τρόπους τοῦ «σκέπτεσθαι» ὑπάρχουν ἐντυπωμένα τ' ὄνομα καὶ ἡ σφαγίδα του. Θαυμάζω, διαβάζοντάς τον, τὴν ἄκρα ἐπικαιρότητα του, τόσο στὸ ὕφος ὅσο καὶ στὸ πνεῦμα. Ἐδῶ εἶναι τὸ σπέρμα τῆς τόσο γνωστῆς μας Εὐρώπης, στὴ μακροχρονὴ ἱστορία τῶν τεχνῶν τῆς καὶ τῶν πολέμων τῆς· ἐδῶ εἶναι ὅλα τῆς τὰ χαρακτηριστικά, εὐδιάκριτα κιόλα μὲς στὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνα — καὶ σὲ κανέναν ἄλλον πιὸ πρὶν ἀπ' αὐτόν. Ἡ Εὐρώπη καταμερίστηκε ἀπὸ τότε σὲ πλῆθος ἱστορίες, μὰ δὲν πρόσθεσε κανένα καινούργιο στοιχεῖο. Αὐτὴ ἡ αἰώνια ἐπικαιρότητα καὶ ἡ ζωντάνια εἶναι τὸ μέτρο τῆς ἀξίας κάθε ἔργου τέχνης· καὶ τοῦτο γιὰτὶ ὁ δημιουργὸς του δὲν ἄφησε τὸν ἑαυτό του νὰ παραπλανηθεῖ ἀπ' ὀτιδήποτε τὸ ἐφήμερο καὶ τὸ τοπικόν, μὰ στηρίχθηκε σὲ οὐσιώδη καὶ διαρκῆ στοιχεῖα. Πῶς τώρα ὁ Πλάτων ἔγινε Εὐρώπη, φιλοσοφία, ἀκόμα καὶ λογοτεχνία — αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα ποὺ θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ λύσουμε.

Τὸ πράγμα αὐτὸ δὲ θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ ἂν δὲν ὑπῆρχε ἓνας βαθύς, ἄδολος καὶ οἰκουμενικὸς ἄνθρωπος, ἱκανὸς νὰ συμβιδάσει μέσα του τὸ αἶτημα τοῦ ἰδεώδους, ἢ τῶν νόμων τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ αἶτημα τῆς μοίρας, ἢ τῶν νόμων τῆς φύσης. Ἡ πρώτη περίοδος ἐνὸς λαοῦ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τῶν ἀτόμων, εἶναι ἡ περίοδος τῆς ὀρμέφυτης δυνάμεως. Τὰ παιδιὰ κλαῖνε, ξεφωνίζουν καὶ χαλοῦν τὸν κόσμον, ἀνίκανα νὰ ἐκφράσουν τίς ἐπιθυμίες τους. Μόλις ὁμῶς μιλήσουν καὶ μπορέσουν νὰ διατυπώσουν τὸ τί χρειάζονται, τότε ἡμερεύουν. Στὴν ἐφηβικὴ ἡλικία, ὅποτε οἱ παραστάσεις εἶναι ἀκόμα συγκεχυμένες, τ' ἀγόρια καὶ τὰ κορίτσια μιλοῦνε μὲ ὀρμὴ καὶ μ' ἀδιαλλαξία, κάνουν χοντρά λάθη καὶ τσακώνονται — ἡ συμπεριφορὰ τους φανερώνει ἀπόγνωσι, οἱ κουδέντες τους εἶναι γεμάτες ἀπὸ βλαπτεῖς ἐκφράσεις. Ὑστερα, ὅταν μὲ τὴν ἀγωγή

τὸ μυαλὸ ξεκαθαρίσει κάπως κι ἀρχίσουν νὰ βλέπουν τ' ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὅχι ὅπως πρὶν ἀνκατωμένα κι ἀξεδιάλυτα μὰ μὲ ἀκρίβεια ταξινομημένα, τότε παρατοῦν αὐτὴ τὴν δρμητικότητα ποὺ προδίνει ἀδυναμία καὶ προσπαθοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὰ διανοήματά τους μὲ κάθε λεπτολογία. "Ἄν ἡ γλῶσσα δὲν ἦταν φτιαγμένη γιὰ ν' ἀρθρώνει φθόγγους, ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐξακολουθοῦσε ἀκόμα νὰ εἶναι ἀγρίμι τοῦ δάσους. Μιὰ παρόμοια ἀδυναμία κι ἐκφραστικὴν ἀνάγκη, μὰ σ' ἓνα ἀνώτερο ἐπίπεδο, νιώθουν κάθε στιγμή οἱ περίπαθοι νέοι κι οἱ κοπέλες. «"Ἄχ, δὲ μὲ καταλαβαίνετε· δὲ συνάντησα ἀκόμα τὸν ἄνθρωπο ποὺ θὰ μὲ νιώσει», εἶναι τὸ αἰώνιό τους παράπονο· κι ἀναστενάζουν, κλαῖνε, γράφουν στίχους, κάνουν μοναχικοὺς περιπάτους — κι ὅλα τοῦτα γιατί δὲν ἔχουν τὴ δύναμη νὰ ἐκφράσουν ἐκεῖνο ποὺ συγκεκριμένα ζητοῦν. Μὰ σ' ἓνα ἢ δυὸ μῆνες, ὁ καλὸς τους ἄγγελος τοὺς φέρνει νὰ γνωρίσουν κάποιον μὲ τόσο συγγενικὴ μ' αὐτοὺς φύση ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ τοὺς παρασταθεῖ στὴν ἠφαιστειακὴ τους κατάσταση, καί, μόλις συντελεστεῖ ἡ καλὴ ἐπικοινωνία, ἡ δρμὴ τους καταλαγιάζει, νοικοκυρεῦονται καὶ γίνονται φιλήσυχοι πολῖτες. "Ἔτσι συμβαίνει πάντα. Πρόοδος σημαίνει μετάβαση ἀπ' τὴ τυφλὴς δυνάμεις στὴν ἀκρίβεια, στὴν ἐξυπνάδα καὶ τελικὰ στὴν ἀλήθεια.

Ἐπάρχει κάποια στιγμή στὴν ἱστορία κάθε λαοῦ — ὅταν οἱ δεκτικὲς του ἱκανότητες, βγαίνοντας ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀπλαστη νεότητα, φτάνουν στὴν ἔντασή τους χωρὶς νὰ ἔχουν ξεφτίσει στὴ λεπτολογία· τότε κι ὁ ἄνθρωπος αὐτῆς τῆς στιγμῆς ἐκτείνει τὴν ἐπιστάσια του σ' ὀλόκληρη τὴν κλίμακα, καί, μὲ τὰ πόδια ριζωμένα ἀκόμα στὴς ἀβυσσαλέες δυνάμεις τῆς νύχτας, συνδιαλέγεται μὲ τὰ μάτια καὶ μὲ τὸ νοῦ μὲ τὴν ἡλιακὴ καὶ τὴν ἀστρική κοσμολογία. Αὐτὴ εἶναι ἡ στιγμή τῆς ἐφηβικῆς ὀριμότητας, τὸ ἀποκορύφωμα τῆς δυνάμεις.

Καὶ ἡ ἱστορία τῆς Εὐρώπης ὅπως καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς πέρασαν ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή. Τὸ παλαιότερὰ τῆς ἰχνη, χαμένα τώρα στὸ βάθος τῶν καιρῶν, βρίσκονται μέσα στὰ ὄνειρα καὶ τοὺς θρύλους τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν ποὺ μετανάστευσαν ἀπ' τὴν Ἀσία — σ' ἓνα συμπύλημα πρωτόγονων ἰδεῶν ἠθικῆς καὶ μυθολογίας τῆς φύσης ποὺ σιγὰ - σιγὰ μὲ τὴ βοήθεια ἐνορατικῶν ἀτόμων ἀποκρυσταλλώθηκαν σὲ κοσμοθεωρίες. Πρὶν ἀπ' τὸν Περικλῆ ἔχουμε τοὺς Ἑπτὰ Σοφοὺς — καὶ τότε μπαίνουν τὰ θεμέλια τῆς γεωμετρίας, τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς. Αὐτοὶ εἶναι οἱ «ἀρχαῖκοι» φιλόσοφοι ποὺ ἐξηγοῦν τὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου μὲ τὸ ὕδωρ ἢ τὴ ροή, ἢ μὲ τὸν ἀέρα, ἢ μὲ τὸ πῦρ, ἢ μὲ τὸ πνεῦμα. Ὅλοι τους συμπλέκουν μὲ τὴς ἐννοιες αὐτῆς καὶ μυθολογικὰ δράματα. Νὰ ὅμως ποὺ ἔρχεται ὁ Πλάτων, ὁ ταξινομητής,

πού δὲ χρειάζεται τὸ βαρβαρικὸ ντύμα, τοὺς πρωτόγονους στολισμοὺς καὶ τὶς κραυγές — γιατί μπορεί καὶ ὀρίζει. Ἀφήνει στὴν Ἀσία τὸ χαῶδες καὶ τὸ μεγαλήγορο ἢ παρουσία τοῦ ἐγκαινιάζει τὴν ἀκριβολογία καὶ τὴ νοημοσύνη. «Θὰ εἶναι ἴδιος μὲ τὸ Θεό, ἐκεῖνος πού θὰ μπορεί σωστὰ νὰ διαιρεῖ καὶ νὰ ὀρίζει».

Αὐτὴ ἡ ἱκανότητα τὸ νὰ μπορεί κανεὶς νὰ ὀρίζει εἶναι ἡ βάση τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἔκθεση πού ὑποβάλλει τὸ πνεῦμα στὸν ἑαυτό του γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ κόσμου. Δύο εἶναι τὰ θεμελιακὰ στοιχεῖα πού βρίσκονται στὴν ἀρχὴ κάθε κρίσης: τὸ ἓνα καὶ τὰ πολλά. 1. — Ἡ Ἐνότητα ἢ ἡ Ταυτότητα καὶ, 2. — Ἡ Πολλαπλότητα. Ἐνώνουμε τὰ πράγματα ἀνακαλύπτοντας τὸ νόμο πού τὰ κυβερνᾷ, ἀνακαλύπτοντας τὶς ἐπιφανειακὲς τοὺς διαφορὰς καὶ τὶς οὐσιαστικὲς τοὺς ὁμοιότητες. Ὅμως κάθε νοητικὴ λειτουργία — ἡ ἴδια ἀκριβῶς πού διακρίνει τὴν ταυτότητα ἢ τὴν ἐνότητα τῶν πραγμάτων, ἐπισημαίνει καὶ τὴ διαφορὰ τοὺς. Ἐνότητα καὶ ἑτερότητα. Εἶναι ἀδύνατο νὰ μιλήσουμε ἢ νὰ σκεφτοῦμε χωρὶς ν' ἀγκαλιάσουμε ταυτόχρονα καὶ τὶς δύο.

Τὸ πνεῦμα σπρώχνεται νὰ βρεῖ ἀπὸ τὰ πολλά συμπτώματα ἓνα αἶτιο· ὕστερα τὸ αἶτιο αὐτοῦ τοῦ αἰτίου· καὶ παραπέρα τὸ αἶτιο τούτου, προχωρώντας ὀλοένα καὶ πιὸ βαθιά, μὲ τὴ ριζωμένη βεβαιότητα πὺς θὰ φτάσει σὲ κάποιο ἀπόλυτο καὶ αὐτοδύναμο ἔν, πού θὰ εἶναι τὸ πᾶν. «Στὸ κέντρο τοῦ ἡλίου βρίσκεται τὸ φῶς, στὸ κέντρο τοῦ φωτὸς ἡ ἀλήθεια καὶ στὸ κέντρο τῆς ἀλήθειας τὸ ἀφθαρτο ὄν», λένε οἱ Βέδες. Ὀλόκληρη ἡ φιλοσοφία, τόσο τῆς Ἀνατολῆς ὅσο καὶ τῆς Δύσης, ἔχει αὐτὴ τὴν κεντρομόλο τάση. Ὅμως τὸ πνεῦμα, σπρωχμένο ἀπὸ μιὰν ἀντιθετικὴ ἀναγκαιότητα, ξαναγυρνᾷ ἀπὸ τὸ ἓνα πρὸς ἐκεῖνο πού δὲν εἶναι ἓνα, ἀλλὰ ἄλλο ἢ πολλά — ἀπὸ τὸ αἶτιο στὸ σύμπτωμα· καὶ ἐπικυρώνει, μὲ τὴν ἀπαραίτητη ὑπαρξὴ τῆς ποικιλίας, τὴν αὐθυπαρξία καὶ τῶν δύο, ὅπως τὸ ἓνα περιέχεται στὸ ἄλλο. Τὸ πρόβλημα πού ἀντιμετωπίζει ἡ ἀνθρώπινη σκέψη εἶναι νὰ ξεχωρίσει αὐτὰ τὰ σφιχτοπλεγμένα στοιχεῖα καὶ νὰ τὰ συμφιλιώσει. Ἡ ὑπαρξὴ τοὺς εἶναι ἀμοιβαῖα ἀντιφατικὴ καὶ ἀποκλειστικὴ· καὶ τὸ καθένα τόσο γρήγορα γλιστρᾷ στὸ ἄλλο ὥστε ποτὲ νὰ μὴ μπορούμε νὰ ποῦμε ποῖο εἶναι τὸ ἓνα, καὶ ποῖο δὲν εἶναι. Μποροῦμε ν' ἀνακαλύψουμε τὸ ἓνα, τὸ ἀληθινό, τὸ γνήσιο τόσο στὶς ἐπιφάνειες ὅσο καὶ στὶς ἐσχατιὲς τῆς ὕλης, τόσο στὰ ψηλὰ ὅσο καὶ στὰ χαμηλὰ — ὁ Πρωτέας ἔπαιρνε χίλιες - δυὸ μορφές...

Σ' ὄλους τοὺς λαοὺς ὑπάρχουν ἄτομα πού παραδέχονται τὴν Ἰδέα τῆς θεμελιακῆς αὐτῆς Ἐνότητας. Ἡ κατάνυξη τῆς προσευχῆς καὶ ἡ ἔκσταση τῆς λατρείας εἶναι ἐκδηλώσεις πού ἔχουν σκοπὸ νὰ τήξουν τὸ ἐπὶ μέρος ὄν μὲς' στὸ Μεγάλον Ὄν. Ἡ τάση αὐτὴ βρίσκει τὴν ὑπέριστα ἔκφρασή της στὰ θρησκευτικὰ κεί-

μενα τῆς Ἀνατολῆς, καὶ εἰδικὰ στὶς Ἰνδικὲς Γραφές: τὶς Βέδες, τὴ Μπαγκαδάτ· Τζιτά, καὶ τὴ Βισνοῦ Πουράνα. Ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι ἢ μόνη σχεδὸν ποὺ περιέχεται στὰ παραπάνω κείμενα, καὶ ὁ λόγος ντύνεται ἄχραντο καὶ ὑπέροχο ὕφος γιὰ νὰ τὴν ὑμνήσει.

Τὸ ἴδιο, ὅλα εἶναι τὸ ἴδιο: ὁ φίλος καὶ ὁ ἐχθρὸς εἶναι ἀπὸ ἓνα ὕλικό· ὁ ζευγολάτης, τὸ ἀλέτρι καὶ τὸ αὐλάκι ἀπὸ ἓνα· καὶ τὸ ὕλικό εἶναι πάντα ἓνα, ὅσο καὶ ἂν οἱ ποικιλίες τῆς μορφῆς του εἶναι πολλές. «Ἐχεις τὴν ἱκανότητα (εἶπε ὁ μέγας Κρίσνα σ' ἓνα σοφὸ) νὰ νιώσεις ὅτι δὲν εἶσαι κάτι τὸ ξεχωριστὸ ἀπὸ μένα. Ὅτι αὐτὸ ποὺ εἶμαι εἶσαι, ὅπως εἶναι ἓνα μ' ἐμᾶς καὶ ὁ κόσμος μὲ τοὺς θεοὺς, τοὺς ἥρωες καὶ τοὺς ἀνθρώπους του. Οἱ ἀνθρώποι βλέπουν διαφορὲς γιὰτὶ εἶναι ναρκωμένοι ἀπ' τὴν ἄγνοια». «Οἱ λέξεις ἐγὼ καὶ δικό μου εἶναι ἀπόδειξη ἄγνοιας. Ποιὰ εἶναι ὅλων ἢ μεγάλη ἀρχὴ καὶ κατάληξη, θὰ τὸ μάθεις τώρα ἀπὸ μένα. Εἶναι ἢ ψυχὴ — μιὰ σ' ὅλα τὰ σώματα, ἀδιαίρετη, ὁμοούσια, ἐντελής, ὑπεράνω τῆς φύσης, ἐλεύθερη ἀπὸ γέννηση, ἀνάπτυξη καὶ φθορά, παντοῦ παρούσα, σκῆνωμα τῆς ἀληθινῆς γνώσης, ἀνεξάρτητη, ξένη πρὸς τὰ φαινόμενα, ὀνόματα καὶ σχήματα, καὶ ἀθάνατη στοὺς αἰῶνες. Ἦν νὰ ξέρεις ὅτι τὸ πνεῦμα αὐτό, ποὺ εἶναι στὴν οὐσία του ἓνα, εἶναι μέσα σου καθὼς καὶ σ' ὅλα τ' ἄλλα σώματα ἀποτελεῖ τὴ σοφία ἐκείνου ποὺ κατανόησε τὴν ἐνότητα τῶν πραγμάτων. Ὅπως ὁ διάχυτος ἀέρας ποὺ περνᾷ μὲσ' ἀπ' τὶς ὀπές ἐνὸς αὐλοῦ διακρίνεται σὲ νότες μιᾶς μουσικῆς κλίμακας, ἔτσι καὶ ἡ φύση τοῦ Μεγάλου Πνεύματος εἶναι ἐνιαία, ὅσο καὶ ἂν εἶναι οἱ ὄψεις του πολύμορφες, ἐπειδὴ προκύπτουν ἀπ' τὴν πολλαπλότητα τῶν πράξεων. Ὅταν ἢ διαφορὰ τῆς ὄψης ποὺ ντύνει τὴν οὐσία καταστραφεῖ, τότε δὲν ὑπάρχει διάκριση ἀνάμεσα στὸ θεὸ καὶ στὰ πράγματα». «Ὁλόκληρος ὁ κόσμος δὲν εἶναι παρὰ ἔκφραση τοῦ Βισνοῦ, ποὺ εἶναι ταυτόσημος μὲ ὅλα τὰ ὄντα, καὶ ποὺ πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀπ' τὸν σοφὸ ὅχι κάτι τὸ διαφορετικὸ μὰ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς μ' ἐκεῖνα. Δὲν πηγαίνω, οὔτε ἔρχομαι· οὔτε βρίσκομαι πουθενά· οὔτε ἐσὺ εἶσαι ἐσύ· οὔτε οἱ ἄλλοι εἶναι οἱ ἄλλοι· οὔτε ἐγὼ εἶμαι ἐγώ». Ἦ σὰ νὰ ἔλεγε μὲ ἄλλα λόγια: Ὅλα εἶναι ψυχὴ, καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ὁ Βισνοῦ· καὶ τὰ ζῶα καὶ τ' ἀστέρια εἶναι διαβχτικὰ δράματα· καὶ τὸ φῶς εἶναι γαλακτόνερο· καὶ οἱ διάρκειες εἶναι ἀπατηλές· καὶ ἢ μορφὴ εἶναι φυλάκιση· καὶ ὁ ἴδιος ὁ οὐρανὸς ἓνα ὄλωμα. — Αὐτὸ ποὺ ἀναζητᾷ ἢ ψυχὴ εἶναι νὰ βεβαιωθεῖ ὅτι ὑπάρχει πέρα ἀπ' τὴ μορφὴ, ἔξω ἀπ' τὰ σκοτάδια τοῦ Ἰαρτάρου καὶ ἔξω ἀπ' τὸν οὐρανὸ — ἀπολύτρωση ἀπ' τὴ φύση.

Ἐγὼ ὁ στοχασμὸς τείνει ἔτσι πρὸς μιὰ τρομαχτικὴ ἐνότητα, ὅπου ἀφομοιώνονται τὰ πάντα, ἢ δράση, ὁλότελα ἀντίστροφα, τείνει πρὸς τὴν ποικιλία. Ὁ πρῶτος εἶναι ἢ τροχιὰ ἢ ἔλξη τοῦ

πνεύματος, ἢ δεύτερη εἶναι ἢ δύναμη τῆς φύσης. Ἡ φύση εἶναι ἢ πολλαπλότητα. Ἡ ἐνότητα ἀπορροφᾷ, χωνεύει καὶ περιστέλλει. Ἡ φύση ξεδιπλώνει καὶ δημιουργεῖ. Αὐτὲς οἱ δύο καταστάσεις ξεπροβάλλουν καὶ διαπερνοῦν ὅλα τὰ ὄντα, ὅλες τὶς σκέψεις· τὸ ἓνα, τὰ πολλά. Τὸ ἓνα εἶναι ὄν, τὸ ἄλλο διάνοια· τὸ ἓνα ἀνάγκη, τὸ ἄλλο ἐλευθερία· τὸ ἓνα ἡρεμία, τὸ ἄλλο κίνηση· τὸ ἓνα δύναμη, τὸ ἄλλο μοίρασμα· τὸ ἓνα ἰσχύς, τὸ ἄλλο τέρψη· τὸ ἓνα συνειδητότης, τὸ ἄλλο κατανόηση· τὸ ἓνα ἰδιοφυΐα, τὸ ἄλλο ταλέντο· τὸ ἓνα σπουδή, τὸ ἄλλο μάθηση· τὸ ἓνα βαθύτητα, τὸ ἄλλο ἐπάγγελμα· τὸ ἓνα παρόρμηση, τὸ ἄλλο πολιτισμός· τὸ ἓνα βασιλεία, τὸ ἄλλο δημοκρατία — κι ἂν ἐπιχειρήσουμε νὰ φέρουμε τὶς γενικότητες αὐτὲς ἓνα σκαλί πιὸ ψηλά, καὶ νὰ ὀνομάσουμε τὴν ἔσχατη ἔκφραση αὐτῶν τῶν δύο, τότε μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ὄριο τοῦ ἓνός εἶναι ἢ φυγὴ ἀπ' τὴν συστηματοποίηση, δηλαδή καθαρὴ ἐπιστήμη· καὶ τὸ ὄριο τοῦ ἄλλου εἶναι ἢ ὑπέρτατη ἐνέργεια, ἢ ἢ χρησιμοποίηση τῶν μέσων, ἢ ἢ ἐκτελεστικὴ θεότητα.

Ὁ κάθε προσήλυτος προσχωρεῖ, ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία ἢ συνήθεια, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ δόγματα τοῦ πνεύματος. Ἡ θρησκευτικὴ τοῦ φύση τὸν σπρώχνει πρὸς τὴν ἐνότητα· ἢ διάνοια, ἢ οἱ αἰσθήσεις, πρὸς τὴν πολλαπλότητα. Μιὰ βιασμένη ἐνοποίηση, καὶ μιὰ ὑπερβολικὴ προσήλωση στὰ μερικὰ καὶ στὶς λεπτομέρειες, εἶναι οἱ δίδυμοι κίνδυνοι τοῦ διαλογισμοῦ.

Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς ἔχει τὸν ἀντίκτυπό του καὶ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ χώρα τῆς ἐνότητας, τῶν ἀπαρασάλευτων θεσμῶν, ἢ ἔδρα μιᾶς φιλοσοφίας ποὺ ἐντρυφοῦσε στὶς ἀφαιρέσεις, ὁ τόπος ἀνθρώπων ποὺ πιστεύουν, στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη, στὴν ὑπαρξὴ μιᾶς μοίρας ἀναπόφευχτης, ἀνελέητης καὶ καταθλιπτικῆς, εἶναι ἢ Ἀσία — καὶ πραγματώνει τὴν πίστη αὐτὴ στὸν κοινωνικὸ θεσμὸ τῆς κάστας. Ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος, τὸ πνεῦμα τῆς Εὐρώπης εἶναι ἐνεργητικὸ καὶ δημιουργικὸ· τὴν αὐτοματικότητα τῆς κάστας τὴν ἀντικαθιστᾷ μὲ τὸν πολιτισμό· ἢ φιλοσοφία τῆς εἶναι πειθαρχία· εἶναι ἢ χώρα τῶν τεχνῶν, τῶν ἐφευρέσεων, τοῦ ἐμπορίου, τῆς ἐλευθερίας. Ἄν ἢ Ἀνατολὴ ἀγάπησε τὸ ἄπειρο, ἢ Δύση λάτρευε τὸ πεπερασμένο.

Ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς εἶναι ὁ θρίαμβος τοῦ ταλέντου, ἢ κορύφωση τῆς συστηματοποίησης, τῆς δεξυδέρκειας, τῆς προσαρμοστικῆς ἱκανότητας, τὸ πάθος τῆς μορφῆς, τὸ πάθος τῆς ἔκφρασης, στὴν ἀπόλυτα κατανοητὴ ἐκδήλωσή τους. Ὁ Περικλῆς, ἢ Ἀθήνα, ἢ Ἑλλάδα ἐμπνέονταν ἀπὸ τὶς ἴδιες παρορμήσεις σὲ μιὰ δημιουργικὴ λαχτάρα ποὺ δὲν τὴν εἶχε ἀκόμα παγώσει ἢ πρόβλεψη τῶν καταστροφικῶν συνεπειῶν μιᾶς ὑπερβολῆς. Δὲν ἔβλεπαν μπροστὰ τους οὔτε ὀλέθριες πολιτικὲς οἰκονομίες, οὔτε δυσολίγους Μάλθους, οὔτε Παρίσια ἢ Λονδίνα· οὔτε ταξικὲς ἀδικίες — τὰ δί-

καια τῶν καρφίτσοκατασκευαστῶν, τὰ δίκαια τῶν ὑφαντουργῶν, τῶν ὑπηρετῶν, τῶν καλτσοποιῶν, τῶν λαναράδων, τῶν νηματοουργῶν, τῶν ἀνθρακωρύχων· οὔτε Ἴρλανδίες· οὔτε ἀνατολίτικο πνεῦμα πού ὄφειλε ἡ Εὐρώπη ν' ἀποτινάξει μὲ κάθε τρόπο ἀπὸ ἐπάνω της. Ἡ νόηση βρισκόταν στὴν ἀκμὴ καὶ στὴν ὑγεία της. Ἡ τέχνη στὴν πρωτόφαντὴ της ἀνθοφορία. Δάξευαν τὸ πεντελικὸ μάρμαρο σὰ νὰ ἦταν χιόνι, καὶ τὰ ὑπέροχα ἔργα τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς φαίνονταν τόσο ἀπλὰ πράγματα, ὅσο σήμερα φαίνονται ἡ κατασκευὴ ἐνὸς πλοίου στὰ ναυπηγεῖα τοῦ Μέντφορντ ἢ ἡ ἀνέγερση ἐνὸς ἐργοστασίου στὸ Λόουελ. Ὑστερα ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, σὰν φυσικὰ φαινόμενα μᾶς φαίνονται, ὄχι πιὰ τ' ἀριστουργήματα, ἀλλὰ ἡ Ρωμαϊκὴ Λεγεὼν, ἡ Βυζαντινὴ Νομοθεσία, τὸ ἀγγλικὸ ἐμπόριο, τὰ σαλόνια τῶν Βερσαλλιῶν, τὰ καφενεῖα τοῦ Παρισιοῦ, τὸ ἀτμόπλοιο καὶ τὸ ἀτμοκίνητο ὄχημα, τὰ συλλαλητήρια, ἡ κάλπη, ἡ ἐφημερίδα καὶ οἱ φτηνὲς ἐκδόσεις.

Ὁ Πλάτων, σὰ προσκυνήματά του στὴν Αἴγυπτο καὶ στὶς χώρες τῆς Ἀνατολῆς, μυήθηκε στὴν ἰδέα τοῦ ἐνὸς Θεοῦ, μέσα στὴν ὑπόσταση τοῦ ὁποίου τὰ πάντα περιέχονται. Ἦν ἐνόητα τῆς Ἀσίας μὲ τὴ λεπτομέρεια τῆς Εὐρώπης· τὸν ἄπειρο κόσμο τῆς ἀσιατικῆς ψυχῆς μὲ τὴν ἀκριβόλογη, τὴν ὠφελιμιστικὴ, τὴ μηχανοκρατούμενη, τὴν ἐπιδεικτικὴ, τὴ θεατριζόμενη Εὐρώπη — αὐτὰ ἦρθε νὰ συμφιλιώσῃ ὁ Πλάτων, καὶ ἀπ' τὴν ἐπαφή τους ν' ἀποδεσμεύσῃ τὴν ἐνέργεια τοῦ καθενός. Ὀντολογία καὶ φυσιογνωσία ἦταν οἱ ἀπασχολήσεις τοῦ πνεύματος τῆς Εὐρώπης· σ' αὐτὰ ἔβαλε τὴ θρησκεία τῆς Ἀσίας θεμέλιο καὶ βάση.

Μὲ λίγα λόγια, γεννήθηκε μιὰ ἰσορροπημένη ψυχὴ, δεκτικὴ τῆς ἀκτινοβολίας καὶ τῶν δύο στοιχείων τῆς ζωῆς. εἶναι τόσο εὐκολο τὸ νὰ εἶναι κανεὶς μεγάλος, ὅσο καὶ τὸ νὰ εἶναι μικρός. Ἡ αἰτία πού δυσκολευόμαστε νὰ πιστέψουμε στὴν ὑπαρξὴ ἀξιοθαύμαστων ψυχῶν εἶναι γιατί αὐτὲς βρίσκονται ἔξω ἀπ' τὴν περιοχὴ τῆς κοινῆς ἐμπειρίας μας. Στὴν καθημερινὴ ζωὴ εἶναι τόσο σπάνιες, ὥστε ἡ ἐνδεχόμενη ἐμφάνισή τους νὰ μᾶς φαίνεται ἀπίθανη· στὸ βάθος ὅμως δὲν ὑπάρχει προκατάληψη γι' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, ἀλλὰ προκατάληψη ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξουν. Ὡστόσο, εἴτε ἀκούστηκαν εἴτε ὄχι οὐράνιες φωνές· εἴτε ὄνειρεύτηκαν ὁ πατέρας καὶ ἡ μητέρα του πῶς τὸ ἀγόρι τους ἦταν γιὸς τοῦ Ἀπόλλωνα· εἴτε ἦρθε καὶ κάθισε εἴτε ὄχι σμῆνος μέλισσες ἐπάνω σὰ χεῖλη του — τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι γεννήθηκε ἕνας ἄνθρωπος πού μπορούσε νὰ δεῖ τίς δύο ὄψεις ἐνὸς πράγματος. Ἡ τόσο συνηθισμένη στὴ φύση θαυμαστὴ σύνθεση· ἡ ἐπάνω καὶ ἡ κάτω ὄψη τοῦ θεϊκοῦ νομίσματος· ἡ πραγματοποίηση τῶν ἀκατόρθωτων πού τελεῖται σὲ κάθε ἀντικείμενο· ἡ πραγματικὴ καὶ ἡ ἰδεατὴ του ὑπόσταση — τώρα μεταβιβάστηκαν αὐτούσια στὸ συνειδησιακὸν κόσμον ἐνὸς ἀνθρώπου.

Ἡ ἰσορροπημένη ψυχὴ πρόβαλε. Ἄν ἀγάπησε τὴν ἀφηρημένη ἀλήθεια, προφυλάχτηκε ἀπὸ τὰ νεφελώματα τῆς καθαρῆς θεωρίας, κηρύσσοντας τὸ πιὸ προσγειωμένο ἀπὸ ὅλα τ' ἀξιώματα, τὸ ἀπόλυτα καλὸ, ποὺ κυβερνᾷ τοὺς κυβερνήτες καὶ δικάζει τοὺς δικαστές. Ἄν χρησιμοποίησε ὑπερβατικὲς μεταφορὲς, δυνάμωσε τὴν ἐκφραστικὴν του, παίρνοντας τίς παρομοιώσεις του ἀπὸ πηγὲς ποὺ ἔμεναν περιφρονημέναι ἀπὸ τοὺς ρήτορες καὶ τοὺς περίκομψους συζητητὲς — ἀπὸ φοράδες καὶ σκυλάκια, ἀπὸ στάμνες καὶ κουτάλες, ἀπὸ μάγειρους καὶ τελάληδες, ἀπὸ ἀγγειοπλάστες, ἀπὸ ἀλογογιατροὺς, χασάπηδες καὶ πουλητάδες ψαριῶν. Δὲ συγχωρεῖ στὸν ἑαυτὸν τὴν μονομέρεια, ἀλλὰ πιστεύει πῶς στὴ διήγησή του πρέπει νὰ ὑπάρχουν κι οἱ δύο πόλοι τοῦ στοχασμοῦ. Τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἡ φράση του αὐτοῖσορροποῦνται ἔτσι κι ὀλοκληρῶνται. Οἱ δύο πόλοι ὑπάρχουν βέβαια· ναί, μὰ γιὰ νὰ γίνουν δύο χέρια ποὺ σφίγγονται καὶ νιώθουν τὸν ἑαυτὸ τους.

Μέσα σὲ κάθε μεγάλο καλλιτέχνη ἔχει πραγματοποιηθεῖ αὐτὴ ἡ σύνθεσις. Ἡ δυνάμη μας εἶναι μεταβατικὴ, ἐναλλασσόμενη· ἢ, γιὰ νὰ τὸ πῶ ἀλλιῶτικα, ἕνα νῆμα μὲ δύο κλωστές. Ἀκτὴ, δηλαδὴ θάλασσα κοιταγμένη ἀπὸ τὴν στεριά, στεριά κοιταγμένη ἀπὸ τὴν θάλασσα· γεύσις δύο οὐσιῶν σ' ἀνάμιξιν· οἱ δυνάμεις μας ποὺ ἐντείνονται στὸ πλησίασμα καὶ στὴν ἀπομάκρυνση ἐνὸς φίλου· ἢ ἐμπειρία τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας ποὺ δὲ βρίσκεται οὔτε στὴν ἀσάλευτη ζωὴ, οὔτε στὸ ταξίδεμα, ἀλλὰ στὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἕνα στὸ ἄλλο, καὶ ποὺ πρέπει ἐπιδέξια νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὥστε νὰ φανερώσει μὲ τὸν πιὸ ἀποτελεσματικὸν τρόπο τὴν μεταβατικότητα — αὐτὴ ἡ συνύπαρξις τῶν δύο στοιχείων πρέπει νὰ ἐξηγεῖ τὴν δύνμη καὶ τὴν γοητεία τοῦ Πλάτωνος. Ἡ τέχνη ἐκφράζει τὸ ἐν ἢ τὸ ὅμοιο μὲ τὸ ἕτερον. Ἡ σκέψις ἐξερευνᾷ τὴν ἐνότητα γιὰ ν' ἀνακαλύψει τὴν ἐνότητα· ἢ καλλιτεχνικὴ δημιουργία τὴν ἐρμηνεύει μὲ τὴν ποικιλίαν· δηλαδὴ, πάντοτε μὲ κάτι ἄλλο ἢ μ' ἕνα σύμβολο. Ὁ Πλάτων κρατᾷ δύο δοχεῖα, ἕνα μ' αἰθέρα κι ἕνα ἄλλο μὲ χρῶμα, καὶ διαδοχικὰ τὰ χρησιμοποιεῖ. Τὰ πράγματα ποὺ ζητοῦν νὰ ἐρμηνεύσων πράγματα ἔπως ἡ στατιστικὴ, ἢ πολιτικὴ ἱστορία, εἶναι ἐπινοήματα. Τὰ πράγματα μετουσιωμένα σὲ λόγον εἶναι ἀκένωτος πηγὴ σοφίας. Ὁ Πλάτων στρέφει τὸ νόμισμα τοῦ Δία μιά ἐπάνω μιά κάτω, κορώναν· γράμματα, διαρκῶς.

Γιὰ νὰ πάρουμε ἕνα παράδειγμα: Οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι ἔφτιασαν, ὁ καθένας τους χωριστὰ, τὴν θεωρίαν τους γιὰ τὸν κόσμον· ἄλλος τὴν θεωρίαν τῶν ἀτόμων, ἄλλος τῆς φωτιᾶς, ἄλλος τῆς ροῆς, ἄλλος τοῦ ἀέρα — θεωρίαι μηχανικὲς ἢ χημικὲς στὴ βάση τους. Ὁ Πλάτων, ἐμπειρος στὰ μαθηματικά, μελετητὴς ὄλων τῶν φυσικῶν νόμων κι αἰτίων, νιώθει πῶς αὐτὰ εἶναι δευτερογενεῖς αἰ-

τίες, ἀπλὰ ἐπινοήματα καὶ σχηματοποιήσεις κι ὄχι κοσμογονικὲς ἐρμηνεῖες. Γιὰ τὴ μελέτη τῆς φύσης καθιερώνει τότε τὸ ἐπόμενο δόγμα: «Ἄς διακηρύξουμε τὴν ἀφορμὴν ποὺ ἔκανε τὸν Ὑπέρτατο Ρυθμιστὴ νὰ παραγάγει καὶ νὰ συνθέσει τὸ σύμπαν. Ἦταν καλὸς· κι ὅποιος εἶναι καλὸς δὲν ἔχει μέσα του κανένα εἶδος φθόνου. Λυτρωμένος ἀπὸ τὸ φθόνο, ἐπιθύμησε τὸ καθετὶ νὰ εἶναι, ὅσο τοῦτο ἦταν δυνατό, ὁμοῖο μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Ὅποιος, λοιπόν, τὸ διδάχτεῖ αὐτὸ ἀπὸ σοφὸ, καὶ τὸ παραδεχτεῖ σὰν πρωταρχικὴ ἀφορμὴ τῆς προέλευσης καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, θὰ βρῖσκεται μέσα στὴν ἀλήθεια». «Τὸ καθετὶ εἶναι γιὰ χάρη τοῦ καλοῦ, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ αἰτία κάθε ωραίου πράγματος». Αὐτὸ τὸ δόγμα ἐμφυλώνει καὶ χαρακτηρίζει τὴ φιλοσοφία του.

Ἡ σύνθεσις αὐτή, ποὺ προσδιορίζει τὴ φύση τοῦ πνεύματός του, φανερώνεται σ' ὅλες του τὶς ἱκανότητες. Ὅπου ὑπάρχει μεγάλη ἔντασις φαντασίας, ἐκεῖ συνήθως συναντοῦμε μιὰν ἐκφραστικὴν ποὺ ἐνῶ προσαρμόζεται εὐκολὰ στὴ ζωντανὴ πραγματικότητά, στὴν περιγραφὴ φαίνεται ἀσυμβίβαστη. Γιὰ τὸ πλατωνικὸ πνεῦμα δὲ μπορεῖ νὰ ξεδιπλωθεῖ σὰν ἓνας κινέζικος κατάλογος, ἀλλὰ πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ἀπὸ ἓνα πρωτότυπο πνεῦμα στὴν ἐνάσκησι τῶν πρωτότυπων λειτουργιῶν του. Στὸν Πλάτωνα ἡ πιδὸ ἀπεριόριστη διάχυσις εἶναι διατυπωμένη μὲ τὴν ἀκριβολογία ἐνὸς γεωμέτρη. Ἡ τολμηρὴ του φαντασία τοῦ ἐπιτρέπει τὴν πιδὸ σίγουρη ἐποπτεία τῶν γεγονότων· ὅπως καὶ τὰ πουλιὰ ποὺ φτάνουν πολὺ ψηλὰ εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν τὶς ἰσχυρότερες φτεροῦγες. Ἡ ἀριστοκρατικὴ του καταγωγὴ, ἡ ὑποστασιακὴ του φιλοκαλία, ἀκονισμένες μὲ μιὰν εἰρωνεία τόσο εὐστροφὴ ποὺ κεντρίζει καὶ παραλύει, στολίζουν τὸ πλαίσιο αὐτὸ τῆς δυνάμει καὶ τῆς πνευματικῆς υἱείας. Σύμφωνα μὲ κάποια παλιὰ ρήσι, «Ἄν ὁ Δίας κατέβαινε στὴ γῆ, θὰ μιλοῦσε μὲ τὸ ἕφος τοῦ Πλάτωνα».

Μαζὶ μὲ τὸ ἀνακτορικὸ αὐτὸ μεγαλεῖο ὑπάρχει, σὰν ἄμεση ἐπιδίωξις ἀρκετῶν ἀπ' τὰ ἔργα του ἀλλὰ καὶ μέσα στὸ νόημα ὄλων, κάποια σεμνότητα, ποὺ φτάνει, στὴν Πολιτεία καὶ στὸν Φαίδωνα, ὡς τὴν εὐλάβεια. Τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι προσποιήθηκε τὸν ἄρρωστο τὸν καιρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτη. Ἀλλὰ τ' ἀνέκδοτα ποὺ ἔφτασαν ὡς ἐμᾶς ἀπ' τοὺς χρόνους ἐκείνους, πιστοποιοῦν τὴν ἀφοσιωμένη συμπαράστασι τοῦ Μαθητῆ πρὸς τὸ Δάσκαλο ἐνάντια στὴ φρενιασμένη κατακραυγὴ τοῦ δήμου· κι ἡ ἀντίθεσίς του πρὸς τὴ λαοκρατία, ποὺ τὴν ἐκφράζει σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ ἔργου του, ὀφείλεται σ' ἐκείνη τὴν προσωπικὴν πικρὴν ἐμπειρία του. Ἐχει ἀκεραιότητα στὸ χαρακτήρα του, ἓνα ἐμφυτὸ σεβασμὸ γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν τιμὴ, καὶ μιὰν ἀνθρωπιὰ ποὺ τὸν κάνει νὰ δείχνει συμπάθεια στὶς λαϊκὲς προκαταλήψεις. Κι ἐπὶ πλέον πιστεύει ὅτι ἡ πόλισις, ἡ προφητεία κι ἡ ὑψιστή

ἐνόραση ἔρχονται ἀπὸ κάποια αὐθεντία ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπ' τὸ ἐπιστητὸν· ὅτι οἱ θεοὶ δὲ φιλοσοφοῦν, ἀλλὰ τὰ θαύματα αὐτὰ εἶναι ἐκδηλώσεις μιᾶς οὐράνιας ἔξαρσης. Ἐπάνω σ' ἓνα τέτοιο ἄρμα ποὺ τὸ σέρνουν ἄλογα φτερωτά, βυθίζεται στοὺς σκοτεινοὺς χώρους, ἐπισκέπτεται κόσμους ὅπου ἡ σάρκα δὲ γίνεται δεκτὴ· βλέπει τίς ψυχές νὰ βασανίζονται, ἀκούει τὴν καταδίκη τοῦ ὑπέρτατου κριτῆ, παρακολουθεῖ τὴν ἐξαγνιστικὴν μετεμψύχωση, τίς Μοῖρες μὲ τὴν ἡλακότη καὶ τ' αὐτιά του μαγεύονται ἀπ' τὴ μυστικὴ βοή ποὺ ἀφήνει τ' ἀδράχτι τους.

Ἄλλὰ ἡ περίσκεψη ποτὲ δὲν τὸν ἐγκατέλειψε. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι διάβασε τὴν ἐπιγραφή ποὺ βρισκόταν χαραγμένη στίς πόρτες τῆς Βουσίριδας : «Νὰ εἶσαι περήφανος» — καὶ στὴ δευτέρῃ πόρτα : «Νὰ εἶσαι περήφανος, νὰ εἶσαι περήφανος, καὶ πάντα νὰ εἶσαι περήφανος» — ἀλλὰ στὴν τρίτη πόρτα ὑπῆρχε : «Νὰ μὴν εἶσαι πολὺ περήφανος». Ἡ δύναμή του εἶναι σὰν τὴ ροπή τοῦ πλανήτη, κι ἡ φρονιμάδα του ἡ ἀόρατη τροχοπέδη ποὺ εὐθυγραμμίζει τὴν πορεία του πρὸς τὴν καθορισμένη τροχιά του — ἀξιοσημεῖωτο χαρακτηριστικὸ τῆς ἑλληνικῆς ὁρμῆς καὶ τοῦ μέτρου. Διαβάζοντας κανεὶς λογαρίθμους, δὲν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του τόσο ἀσφαλισμένο ὅσο ὅταν ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα στὰ πετάγματα του. Τίποτα δὲν εἶναι πιδὸ ψύχραιμο ἀπ' τὸ νοῦ του, τὴν ὥρα ποὺ οἱ ἀστραπὲς τῆς φαντασίας του σκίζουν τὰ οὐράνια. Ὁ στοχασμὸς του ἔχει ἐλοκληρωθεῖ προτοῦ τὸν διατυπώσει στὸ χαρτί, κι ἡ λογοτεχνικὴ του ἄρματωσιὰ προκαλεῖ τὸ ξάφνιασμα τοῦ ἀναγνώστη. ἔχει ἐκεῖνο τὸν πλοῦτο ποὺ τοῦ χορηγεῖ στὴν κάθε ἀνάγκη του καὶ τὸ κατάλληλο μέσο. Ὅπως ὁ πλούσιος ποὺ δὲ φοράει περισσότερα ροῦχα δὲν καθαλάει περισσότερα ἄλογα, δὲν κάθεται σὲ περισσότερα δωμάτια ἀπὸ τὸν φτωχὸ — ἀλλὰ ἔχει στὴ διάθεσή του τὸ ἓνα ροῦχο, τὸ ἓνα ἄλογο καὶ τὸ ἓνα δωμάτιο ποὺ τοῦ χρειάζονται στὴν κάθε περίσταση· ἔτσι κι ὁ Πλάτων, μέσα στὴν περίσσεια τῶν ἐκφραστικῶν του μέσων, μπορεῖ καὶ διαλέγει τὴν κατάλληλη λέξη. Δὲν ὑπάρχει ὄπλο στὸ ὄπλοστάσιο τῆς ἐξυπνάδας ποὺ νὰ μὴν τὸ κατέχει καὶ ποὺ νὰ μὴ γινώσκει τὴ χρήση του — ἀφήγηση, ἀνάλυση, ἔξαρση, διαίσθηση, μουσικότητα, σάτιρα καὶ εἰρωνεία ὡς τὸ κοινὸ ὕφος καὶ τὸ ἐκλεπτυσμένο. Οἱ ἐπεξηγήσεις του εἶναι ποίηση καὶ τ' ἀστεῖα του εἶναι ἐπεξηγήσεις. Ἡ περιγραφή του γιὰ τὴ μαιευτικὴ τέχνη τοῦ Σωκράτη δὲν παύει νὰ εἶναι καλὴ φιλοσοφία· καὶ χαρακτηρίζοντας τὴ ρητορικὴ, στὸ Γοργία, γιὰ «μαγειρικὴ» καὶ «χαμερπὴ τέχνη», εἶναι σὰ νὰ μᾶς προσφέρει ἀκόμα καὶ σήμερα μιὰν οὐσιαστικὴν ὑπηρεσία. Κανένας ἀπ' τοὺς συγγραφεῖς δὲ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μαζί του στὴν ἐπι- νόηση σκωπτικῶν χαρακτηρισμῶν.

Πόση μετριοπάθεια και σεμνοπρέπεια και καλοκαγαθία ανάμεσα στην όμοβροντία του λόγου του! Καλόπιστα έφοδίασε τον κάθε άρχοντα και πολίτη με όλα όσα μπορούν να ειπωθούν ενάντια στις «σχολές». «Γιατί ή φιλοσοφία είναι ένα έξαιρετο πράγμα, αν κανείς ασχολείται μαζί της με μέτρο· όμως αν το παρακάνει, τότε κι αυτή φθείρει τον άνθρωπο». Ήταν σε θέση να δείχνεται επιεικής — αυτός, που από μια προνομιακή κεντρική έπισταση, κάτοχος του ιδανικού του, είχε μιάν άσυγγέφιαστη πίστη. Όμοιος με την περίσκεψη του ήταν κι ο λόγος του: παίζει με την άμβρολία και την αναγκάζει να γίνει άποδοτική· σκιτσάρει, καταδέχεται το λογοπαίγνιο· και νά ξαφνικά μιá φράση που συγκλονίζει τη στεριά και τη θάλασσα. Ή αξιοθαύμαστη σοβαρότητα δεν υπάρχει μόνο κατά διαλείμματα, μά μέσα σε άστραπές φωτός στο άπολυτο και το όχι του διαλόγου. «Έγώ, λοιπόν, Καλλικλή, έχω πειστεί απ' αυτές τις σκέψεις, και τώρα μελετώ πώς θα μπορέσω να παρουσιάσω την ψυχή μου, καθαρή μπροστά στον κριτή. Για τουτό, περιφρονώντας τις αξίες που οί πιδ πολλοί από τους ανθρώπους εκτιμούν, κι άτενίζοντας προς την αλήθεια, θα καταπιαστώ πραγματικά να ζήσω όσο πιδ ενάρετα μπορώ· κι όταν πεθάνω, να πεθάνω ενάρετα. Και προσκαλώ κι όλους τους άλλους να κάνουν το ίδιο, μ' όλες μου τις δυνάμεις· κι έσένα ακόμα σε προσκαλώ σε τουτό τον άγώνα που είναι ο ανώτερος, το τονίζω, απ' όλους τους άγώνες στη γή».

Είναι ένας μεγάλος μέσος άνθρωπος· ένας που προσθέτει και στον πιδ έξαιρετο στοχασμό μιάν αναλογία και μιá συμμετρία, ώστε οί άνθρωποι να βλέπουν σ' αυτόν τα όνειρα και τους ένδόμυχους πόθους τους. Ένας μεγάλος κοινός νοός είναι ή έγύηση και το προτέρημα εκείνου που θα γίνει ο έρμηνευτής του κόσμου. Έχει βέβαια λογική, όπως όλοι οί φιλόσοφοι κι οί δημιουργοί· αλλά έχει ακόμα κι εκείνο που λείπει απ' αυτούς — την ισχυρή απλουστευτική αίσθηση να συμφιλιώνει τον κόσμο της φαντασίας με τα φαινόμενα του κόσμου, και να χτίζει γεφύρι ανάμεσα στους όρόμους της πόλης και στην ιδεατή Ατλαντίδα. Δεν παραλείπει ποτέ αυτήν τη διττότητα: κορυφώνει τη σκέψη του επάνω απ' την πεδιάδα κι όσο γραφική είναι ή μιá πλαγιά, άλλο τόσο άποκρημνη ή άλλη. Ποτέ δε γράφει σε κατάσταση έκστασης, ούτε ζητά να μάς ξαφνιασει με ποιητικές εξάρσεις.

Ο Πλάτων έχει την ικανότητα να έννοει τα ουσιώδη γεγονότα. Θα μπορούσε να γονατίσει, να κλείσει τα μάτια του και να λατρέψει αυτό που δεν αριθμείται, δε μετριέται, δε γνωρίζεται και δεν όνομάζεται — αυτό που δίνει ή άρνείται ύπόσταση στο καθετί: «το όν και το μη όν». Το όνόμασε όντως όν. Και

είναι έτοιμος, όπως στον Παρμενίδη, ν' αποδείξει ότι αληθινά έτσι είναι — ότι το "Όν αυτό ξεπερνά τα όρια της νόησης. Κανένας άλλος δέν έτίμησε το "Ανέκφραστο τόσο πανηγυρικά όσο αυτός. Κι αφού έτσι έδειξε, σαν εκπρόσωπος της ανθρώπινης γενιάς, το σεβασμό του στο "Απεριόριστο, στάθηκε ύστερα όρθιος κι έλεγε, σαν εκπρόσωπος πάλι της ανθρώπινης γενιάς: «Κι όμως ή φύση των πραγμάτων μπορεί να κατανοηθεί!» — δηλαδή, αφού πρώτα το άσιατικό πνεύμα μέσα του προσκύνησε τον ώκεανό της αγάπης και της δύναμης, το "Όμοιο, το "Αγαθό, το "Έν, προτού ακόμα του δώσει μορφή, και προτού νιώσει την παρόρμηση της θέλησης και της γνώσης: κατόπι, ξανανωμένο και δυναμωμένο απ' αυτή την λατρεία, το ένστιχτο της Ευρώπης, με άλλο όνομα ή παιδεία, ξυπνά και κράζει: «Κι όμως ή φύση των πραγμάτων μπορεί να κατανοηθεί!» Ναι, μπορεί να κατανοηθεί, γιατί αφού όλα προκύπτουν απ' το ένα, τα πράγματα βρίσκονται ανάμεσα τους σ' αιτιώδη σχέση και συνάρτηση. Υπάρχει μιá κλίμακα: κι ή σχέση ανάμεσα στον ούρανó και στη γή, ανάμεσα στην ύλη και στο πνεύμα, ανάμεσα στα μέρη και στο όλον, είναι ο οδηγός μας. Όπως υπάρχει μιá έπιστήμη των ούρανίων σωμάτων που λέγεται αστρονομία, μιá έπιστήμη των ποσοτήτων που λέγεται μαθηματικά, μιá έπιστήμη των ποιοτήτων που λέγεται χημεία, έτσι υπάρχει κι ή έπιστήμη των έπιστημών — την ονομάζω Διαλεκτική — που διακρίνει, με όργανό της τη Νόηση, το λάθος και το σωστό. Στηρίζεται επάνω στην παρατήρηση της ταυτότητας και της έτερότητας: γιατί κρίνω σημαίνει ένώνω σε μιάν αντικειμενική ιδέα τις νοητικές παραστάσεις που ανήκουν σ' αυτήν. Οί έπιστήμες, ακόμα κι οί θετικότερες — μαθηματικά κι αστρονομία — είναι σαν τους κυνηγούς, που χτυπούν ό,τι τύχει, χωρίς να ξέρουν πολλές φορές τί θα κάνουν το θήραμα. Η Διαλεκτική όμως διδάσκει πώς να χρησιμοποιούνται οί έπιστήμες. «Είναι το είδος της τέτοιο ώστε ο διανοητής δε θα τη μελετήσει για να γνωρίσει αυτή την ίδια, αλλά μόνο με την πρόθεση να τη μάθει για ν' αγκαλιάσει όλες τις άλλες έπιστήμες».

«Η ουσία ή ή ιδιομορφία του ανθρώπου είναι να κατανοεί το όλον: μ' άλλα λόγια, αυτό που αποτελεί την ποικιλία των έντυπώσεων να μπορεί να το συνθέτει σε μιá λογική ένότητα». «Η ψυχή που ποτέ δε διέκρινε την αλήθεια, δε μπορεί να πάρει ανθρώπινο σχήμα». Φέρνω κι εγώ στους ανθρώπους το μήνυμα της Νόησης. Λέγω πως είναι μέγιστη τύχη το να είμαστε έμποτισμένοι με το πνεύμα που έπλασε τη φύση: πως είναι ευεργεσία το να μπορεί να νιώθει κανείς τη φύση, που είναι και πλάσμα και πλάστρα. Η φύση είναι λοιπόν κάτι καλό, αλλά καλύτερο είναι ή νόηση — όπως εκείνος που θεσπίζει το νόμο στέκεται ψη-